
CARPE DIEM – ZAGRABI DAN

O življenju in etnološkem opusu dr. Marije Makarovič

Mojca Ramšak

17

IZVLEČEK

V članku je opisano življenje in delo dr. Marije Makarovič. V okviru njenega izjemno obširnega opusa so predstavljene osrednje teme njenega delovanja na področju etnologije: kmečka noša, zdravstvena kultura, kmečko gospodarstvo, socialna kultura podeželja, mejna in izginjajoča naselja, življenjske zgodbe.

KLJUČNE BESEDE: Slovenija, etnologija, Marija Makarovič, biografije

ABSTRACT

The article outlines the life and work of Dr. Marija Makarovič. In the context of her remarkably extensive work the article presents the central themes of her activities in the field of ethnology: peasant costumes, health culture, farm economy, the social culture of the countryside, border settlements and vanishing settlements, lifestories.

KEY WORDS: Slovenia, ethnology, Marija Makarovič, biographies

Marija Makarovič, rojena Jagodic, se je rodila leta 1930 v Ljubljani kot tretji in zadnji otrok v družini upokojenega uradnika in gospodinje. Oče Anton je imel ob njenem rojstvu že 64 let, mati Rozalija pa je bila 25 let mlajša. Osnovno šolo in klasično gimnazijo je obiskovala v Ljubljani. Pri odločanju za študij je kolebala med medicino in gozdarstvom, a ker je medicino študiral že njen brat Anton, se je leta 1949 raje vpisala na gozdarstvo. Že po štirinajstih dneh se je prepisala na Filozofsko fakulteto, na Oddelek za etnologijo. Zraven študija se je učila še violino in je poleg nižje glasbene šole končala še dva letnika srednje glasbene šole v Ljubljani.

Tako kot ostali družinski člani je po svojih močeh sodelovala v Osvobodilni fronti in bila v začetku leta 1944 grobo zaslišana na takratni ljubljanski policiji, potem ko so zaprli in odpeljali v Dachau brata Antona in Ladislava.

Po diplomi leta 1953 se je zaposlila v Slovenskem etnografskem muzeju, čeprav se je prof. dr. Niko Županič zavzemal za to, da bi postala asistentka na Oddelku za etnologijo na Filozofski fakulteti in čeprav je imela možnost zaposliti se kot sodelavka na Inštitutu za slovensko narodopisje. Presodila je, da bo najbolj v stiku s terenom, če se zaposli v

Slovenskem etnografskem muzeju, hkrati pa je za vedno odložila violino, čeprav so jo njene glasbene ambicije vodile tudi do zaposlitve v filharmohičnem ali radijskem orkestru.

V etnološki diplomski nalogi je obravnavala ljudsko pesništvo, pripovedništvo in medicino v Podjuni. Leta 1964 je kot prva slovenska etnologinja s 34-imi leti doktorirala iz etnologije z disertacijo *Slovenska kmečka noša od srede 19. stoletja do danes*. V letih 1953 do 1989 je bila zaposlena v Slovenskem etnografskem muzeju kot kustosinja za noše in vezenine. Leta 1976 je pridobila naziv muzejska svetovalka, leta 1979 pa višja znanstvena sodelavka. Od leta 1993 do 1997 je vodila Slovenski narodopisni inštitut Urban Jarnik v Celovcu.

18 S kmečko nošo, vezeninami, nakitom in ljudsko medicino se je ukvarjala po službeni dolžnosti, v prostem času pa je ob družini raziskovala še številne druge etnološke probleme z vseh področij kulture. V številnih monografijah je poleg omenjenih tem raziskovala medsebojno pomoč na vasi, kmečke posle, vire preživljanja, samomorilnost, alkoholizem, kmečko gospodarstvo in pregovore, zbira pa tudi življenjske zgodbe.

Od leta 1954 do 2000 je napisala 45 monografij in razstavnih katalogov, uredila in/ali souredila 18 knjig in napisala 338 strokovnih in znanstvenih člankov ter 34 ocen. Poleg zbiranja gradiva s terenskimi ekipami Slovenskega etnografskega muzeja (od leta 1951 do 1961) je na teren hodila tudi individualno nemalokrat v svojem prostem času.

Ko je skupinsko terensko delo v Slovenskem etnografskem muzeju zamrlo, je začela zbirati gradivo za obsežnejše monografije, na primer o Predgradu, Strojni in Črni. Posebnost njenega terenskega dela, ki ga je v veliki meri opravljala v prostem času ob vikendih in med dopustom, je bila v tem, da je s seboj pogosto jemala svoja otroka Gorazda in Mojco in da je vse svoje terene čez drn in strn prepešala, tu in tam prestopala ali prevozila s kolesom.¹ Le v nenehnem stiku s podeželskimi ljudmi je mogla ugotavljati dejansko stanje ter spreminjanje in porajanje novih kulturnih vzorcev v kmečkem in kmečko-delavskem okolju.

Pri svojem terenskem delu prisega na stacionarno metodo in ni naklonjena magnetofonom in kasetofonom, pač pa raje s svinčnikom brzi po papirju in nenehno veliko fotografira. Šele ob zbiranju življenjskih zgodb v Sloveniji in zamejstvu je svoje pripovedovalce tudi posnela z video kamero. Tako je na avstrijskem Koroškem začela s snemanjem življenjskih zgodb. Z dr. Naškom Križnarjem je posnela dve, z Ivanom Klaričem pa petindvajset uro do osemurnih življenjskih zgodb za arhiv Slovenskega narodopisnega inštituta Urban Jarnik in Krščanske kulturne zveze v Celovcu. Življenjska pričevanja pa občasno snema tudi s sinom Gorazdom v raznih krajih Slovenije.

Prav zaradi dobrega poznavanja socialnega okolja v različnih koncih Slovenije se je kot prva etnologinja v okviru zdravstvene kulture lotevala raziskovanja problemov alkoholizma in samomorilnosti, delno pa tudi spolnosti, s čimer je široko prerasla okvir etnološke stroke. Ker je probleme alkoholizma in samomorilnosti opazovala neposredno na samem terenu, je ob tem razvila pretanjen posluš za zaupnost podatkov, ki jih je

¹ Že ko je pisala svojo prvo knjigo *Narodopisna podoba Mengša in okolice*, se je vsak večer, najprej še kot študentka in potem, ko je bila že v službi, iz Ljubljane vozila s kolesom v Mengeš na teren.

imela urejene po krajih in priimkih v svojem domačem arhivu, a jih je objavljala oziroma navajala izključno kot anonimne.

Raziskovanje noše je usmerila na večja in manjša pokrajinska območja. Od leta 1986 izdaja pri Zvezi kulturnih organizacij Slovenije zbirko *Slovenska ljudska noša v besedi in podobi*, v njej so izšle knjige za naslednje kraje: Dobropolje, Slovenska Istra, Kozjansko, Kostel, Zilja, Poljanska dolina ob Kolpi, Litijsko Posavje, Notranjska, Prekmurje in Bela krajina. Rož, Podjuna, Tolmin in Rateče pa so izšle zunaj omenjene zbirke. Njene monografske študije o noši na Slovenskem so dokumentirane tudi z risbami noš po ustnih pričevanjih, s kroji po ohranjenih oblačilih in s fotografijami in so namenjene strokovnjakom in ljubiteljem, zlasti folklornim skupinam.

Marija Makarovič je nadvse naklonjena raziskovanju mejnih in izginjajočih naselij, saj je monografsko obdelala tri taka naselja na slovensko-hrvaški meji: Kostanjevico na Krki, Predgrad in Babno polje, na slovensko avstrijski meji Strojno, na avstrijsko slovenski meji Sele, pred izidom pa so še življenjepisi in monografija iz Osilnice pri Kočevju ob slovensko-hrvaški meji. Monografsko je obdelala še naslednje kraje: Črno, Vogrče (ur.) in Dobro vas (ur.). Njene monografije so prave enciklopedije arhivskih in terenskih podatkov o življenju in kulturi ljudi, ki jih je raziskovala. Monografije Marije Makarovič izhajajo že pet desetletij in za marsikatero od njih se je odrekla honorarju², samo da bi knjiga lahko izšla, ali pa je s honorarjem financirala raziskavo naslednje knjige.

Izjemno pomemben za etnologijo je tudi njen opus raziskav medsebojne pomoči, ki se je je lotevala v Studorju v Bohinju, Pregari v Istri, Orehovcu pri Kostanjevici, Šmihelu na Notranjskem, Nedelici v Prekmurju, Jeruzalemskih goricah (v vaseh: Plešivica, Veličane, Jeruzalem, Cuber, Veliki in Mali Brebovnik in Miklavž), Predgradu pri Starem trgu ob Kolpi in Zelenbregu. Te raziskave so med drugim izjemen prispevek k metodiki terenskega dela v etnologiji, saj potrjujejo, da medsebojnih odnosov ni možno raziskovati samo z anketami, vprašalniki in intervjuji, četudi raziskovalec začasno biva v kraju raziskovanja, ampak z neposredno udeležbo (ne samo opazovanjem!) pri vseh opravilih in obredih.

Od upokojitve leta 1989 Marija Makarovič nadaljuje z raziskovanjem in dokumentiranjem noše, ob tem pa zbira še življenjske zgodbe koroških Slovencev, ki od leta 1993 izhajajo v Celovcu v zbirki pod naslovom *Tako smo živeli, življenjske zgodbe koroških Slovencev* in so do vključno leta 2000 izšle v osmih knjigah (dve pa bosta še izšli do leta 2002). Razen v zamejstvu zbira in objavlja zgodbe tudi na drugih koncih Slovenije: na Štajerskem v Dravski dolini, na Pohorju in v Savinjski dolini, na Notranjskem v Babnem polju, v Pomurju v Radencih.³

Marija Makarovič je etnologijo popularizirala tudi z več sto predavanji na Inštitutu za razvoj podeželja (v okviru Biotehnične fakultete v Ljubljani), na Delavski univerzi (s predavanji na temo izvenevropskih ljudstev od leta 1957 do 1960: Eskimi, ljudstva Črne Afrike, Indijanci, avstralski domorodci, ljudstva v Indiji), pri Zvezi kulturnih organizacij

² Za monografijo o Predgradu in Predgrajcih se ni odrekla samo honorarju, pač pa si je sama plačala tudi terensko delo in potne stroške, ker je bil zagotovljen samo denar za tisk.

³ Več o tem gl. v članku *Zbiranje življenjskih zgodb v slovenski etnologiji* v isti številki Etnologa.

Slovenije (z začetnimi in nadaljevalnimi seminarji za vodje folklornih skupin o noši Gorenjske, Primorske, Bele krajine in Štajerske od leta 1985 do 1992), v raznih krajih Slovenije v okviru aktivov kmečkih žena, s številnimi radijskimi ter televizijskimi oddajami in knjigami za otroke (Kmečka abeceda 1, 2; Kmet), ki so bile prave uspešnice. Za mlade je imela vrsto predavanj na temo "kmečka abeceda" na ljubljanskem Kliničnem centru leta 1980 in v številnih šolah v Sloveniji in zamejstvu. Tam so nastajale tudi otroške risbice na isto temo, ki so bile razstavljene v času njenih predavanj, danes pa jih hrani Slovenski etnografski muzej. Predmete iz "kmečke abecede" (avbo, brano, cokle, čutaro, dimnico...) so risali tudi otroci v posebni rubriki Nedeljskega dnevnika. Številne razstave je pripravila tudi izven svojega muzejskega dela v krajih, kjer je raziskovala. Ob terenskem raziskovanju noše in objavljenih izsledkih v monografijah o noši je Makarovičeva sodelovala kot mentorica tudi pri raziskavah in rekonstrukcijah noš za potrebe folklornih skupin v Beltincih, Črni na Koroškem, Destrniku, Doleni, Dragatušu, Hotizi, Ivanjkovcih, Kopru, Koreni, Kubedu, Lancovi vasi, Loki-Rošnji, Mariboru, Muti, Piranu, Pobrežju pri Ptujju, Ravnah na Koroškem, Šentanelu, Tinju na Pohorju, Tolminu, Velenju, Vipavi in Vuhredu.

Še najmanj znano dejstvo iz njenega življenja izpričuje tudi njeno umetniško plat, saj je napisala in objavila tudi nekaj pesmi, ki so vezane na doživljanje terena, admiranje vasi in s tem povezano osamljenost in starost, na pripovedovalce, ki jih je srečala⁴ in pesmi za otroke⁵. Še več otroških pesmi ima v svojem domačem arhivu in te (verjetno) ne bodo ugledale luči sveta, ker se je sama tako odločila.

Širok etnološki opus Marije Makarovič je med etnologi (še) vse premalo znan in cenjen, po drugi strani pa so bili njeni modeli monografskih raziskav prepogosto prevzeti in manj pogosto tudi navajani kot iztočnice etnoloških raziskav. Prav presenetljivo je zato dejstvo, kako pokroviteljsko so bila ocenjena njena monografska dela prav s strani stroke, ki se ji je zapisala tudi izven delovnega časa. Pravzaprav so ji prilepili enako etiketo kot Bronislavu Malinowskemu pred dobrimi tremi desetletji: dobra na terenu, slaba v teoriji, čeprav je taka delitev precej neproduktivna. Referenc na terensko izkušnjo v njenih etnoloških besedilih razumljivo ne zmanjka, teorijo pa gre vsekakor iskati v načinu povezovanja med seboj izoliranih in pogosto prikritih družbenih pojavov. Ravno tu se kaže Makarovičeva s svojo induktivno presojo, izbiro in povezovanjem dejstev kot razsodna znanstvenica.⁶

Da jo je stroka (tja do sredine osemdesetih let 20. stoletja) obravnavala nadvse mimogrede in zgolj kot "kmetopisko", kaže tudi dejstvo, da je (skoraj) spregledala njeno

⁴ Nekaj teh pesmi najdemo v intervjujih z njo, npr. z Alenko Puhar, Motika namesto ankete. *Jana*, 3. 11. 1976, str. 19; z Anko Štrukelj, "Šenka nega, šenk je mrou..." (Pogovor z Marijo Makarovič o raziskavah medsebojne pomoči). *Nedeljski dnevnik* 16/1977 (1. 5.), št. 118, str. 7.

⁵ Npr., pesem objavljena pod psevdonimom Vrbanova Mojca: Pomlad, pomlad. *Pionirski list* 7/1954 (31. 3.), št. 27, str. 1. Otroške pesmi ima zbrane za potrebe in v veselje svojih vnukov in drugih malčkov v tipkopisu *Vija vaja bučijaja*.

⁶ Ob tem pojasnilu moram pripomniti, da sama ne poznam nikogar, ki bi bil resnično in nenarejeno tako neobčutljiv na grajo ali hvalo, kot je Marija Makarovič. Predanost delu in raziskovanju ter zanemarjanje osebnih koristi sta njeni osebni značilnosti.

raziskavo kmečko-delavskega okolja, kakršna je denimo monografija o Črni in Črnjanih, ki je izšla leta 1986. Tudi njenih temeljnih del o noši se je po krivici oprijel sloves, da v njih ni videti človeka, čeprav je vedno izhajala prav iz njega. Šele ob upokojitvi leta 1989 si je v etnološki stroki prisluzila javno priznanje – Murkovo priznanje za posebne dosežke – do takrat je napisala že več kot dvajset tehtnih monografij in razstavnih katalogov. Iz ocen njenih monografij je razvidno, da šele mlajša generacija etnologov v njenih delih odkriva filigranski zemljevid etnologije, v njeni osebi pa ikono, ki bolj kot kjerkoli drugje uživa v svojem delu. Čeprav je nenehno v javnosti, kjer raziskuje za druge ljudi – deluje zase, ob tem pa je kot etnologinja in človek kadarkoli pripravljena priskočiti na pomoč.

Njene tematske in krajevne monografske študije bodo zaradi obilice podatkov s terena in iz arhivov verjetno še dolgo ostale ne samo nepresežene, ampak celo nedosežene, nekatere pa bodo pravzaprav edini etnološki dokument o življenju ljudi v izginjajočih slovenskih krajih od konca 19. stoletja do konca 20. stoletja.